

LUCIDA
INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

28
(2/2003)

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2004

Danijela Gurevič

Kuhinja ženskog tela: voda u III knjizi ginekološkog spisa Sorana iz Efesa

Key-words: Soranos Ephesius, Ancient medicine, Ancient therapeutics, Water, Roman medicine, Roman medical doctrines.

Knjiga III ginekološkog spisa Sorana iz Efesa posvećena je ženskim bolestima koje ne spadaju u domen hirurgije. Dok u grčkom originalu nedostaje zaključak koji bi takođe služio i kao prelaz na knjigu IV, u latinskom prevodu Celija Aurelijana zaključak je sačuvan ili bar rezimiran: *nunc quoniam regulares explicuimus passiones, quas Graeci dieteticas vocant, veniemus ad ea que cirurgia atque farmacia, hoc est officio manum vel medicaminum potestate curantur*¹.

U ovoj knjizi, na čijem izdanju trenutno radimo², farmakološki proizvodi ipak se povremeno javljaju, kao što ćemo i videti, ali su po obimu najznačajnija uputstva o načinu života, pravila o ishrani i preporuke o kupanju. Voda je, u tom kontekstu, sveprisutna: čista voda, mešana voda, mineralna voda, morska voda, hladna voda, mlaka voda, vruća voda, kipuća voda, voda za kuvanje, pijaća voda, voda za isplakivanje usta, za privijanje, za tuširanje, za kupanje, za plivanje. Lorons Vijar je govorila o terapeutskoj trilogiji: hleb, vino, odsustvo kupanja (v. *supra*, str. 58-59)³. U našem slučaju ocrtava se

¹ Caelius Aurelianus, *Gynaec.* II, 65 = Drabkin, 93, 839-841.

² P. Birgijer (kome zahvaljujem na slobodnom duhu) i ja još uvek oklevamo da li da sačuvamo ili izbacimo određeni broj sumnjivih pasaža. U svakom slučaju ih ne koristimo za potrebe ovog izlaganja. Privremeno zadržavamo brojeve paragrafa i paginaciju Ilbergovog izdanja.

³ Kao što smo napomenuli u prethodnom članku, ovaj tekst prvi put je objavljen u zborniku radova *L'eau, la santé et la maladie dans le monde grec*, ed. R. Ginouvès, A. M. Guimier-Sorbets, J. Jouanna, L. Villard, Paris-Athènes, 1994. Navedene reference odnose se, dakle, na članak L. Villard objavljen u istom tom zborniku na navedenim stranama (prim. prev.).

jedna drugačija trilogija: kaša ili bungur, pijaća voda, kupanje. Krajnje je repetitivna, te je zato bilo sasvim zgodno uzeti primere s početka knjige, pošto je u tom delu naš rad najdalje odmakao. Postoji i jedan zanimljiv protiv-primer, onaj koji govori o »lučenju semena do kojeg dolazi i kod žena«. U tom slučaju treba »davati namirnice koje nisu ni razmućene ni čorbaste...; naprotiv, hraniti što više suvom hranom i nekim parčetom pečene ptice uz malo žućkastog vina« (c. 46 = Ilberg 125, 1-3).

Najpre ćemo se pozabaviti soranskim svedočanstvima, pošto je voda u ovoj knjizi terapeutsko sredstvo za unutrašnju i spoljašnju upotrebu.

Voda, čija količina nikada nije naznačena, unosi se u manje ili više tečnom obliku – ona služi za kuvanje, odnosno, tačnije, blanširanje namirnica. Ovakav način pripreme kvasi namirnice: Ruf iz Efesa (I vek n. e.), u jednom navodu kod Oribazija⁴, piše da »sva jela koja jedemo prokuvana kvase, čak i onda kada, po svojoj prirodi, nemaju takvo dejstvo...«. Ovakva priprema takođe ublažava prirodu namirnica, pošto je i bolesnoj i trudnoj ženi potrebna lagana hrana – biće joj, na primer, posluženo prokuvano belo meso⁵. Ako joj je i ovo teško za varenje ili previše hranljivo, lekar će se opredeliti za polutečnu ishranu: kaša s vodom koja se lako guta, ῥόφημα (c. 28 = Ilberg 111, 9), bungur s vodom ili zameđenom vodom (χόνδρος). Voda je, ipak, pre svega piće (πότος) par excellence bolesne žene, ona se čak tako često prepisuje da Soran rado koristi imenicu ὑδροποσία (c. 15 = Ilberg 103, 20 na primer). U najvećem broju slučajeva radi se o vrućoj vodi (θερμόν), posebno u slučaju izostajanja menstruacije (c. 11 = Ilberg 100, 26): »vruće vode za ispiranje usta i piće da bi se utažila žeđ i omogućilo lako varenje«. Treba skrenuti pažnju na ovu dvostruku svrhu vode, ali i na to da prepisivanje vode nije automatsko i da se radije prepisuju, kada je to potrebno i prema situaciji, zameđena

⁴ Oribase, *Coll. Med IV, 2*, iz Rufus, *Du régime I* = Daremberg I, 269, 1-2.

⁵ Up. D. Gourevitch, »L'alimentation animale de la femme enceinte, de la nourrice et du bébé sevré«, *Colloque l'homme et l'animal (Nantes 1er juin 1991)*, Actes du centre Piganiol, Tours, sous presse.

voda, voda sa sirćetom, bevanda, οὐνάρσιον i κρᾶμα⁶. Hladna voda, koja steže, povezuje se ili zamenjuje vodom sa sirćetom (ὀξύκρατον), sirćetom itd, nasuprot vrućoj vodi koja se povezuje ili zamenjuje uljem, blagim odvarcima itd.

Voda se takođe ubrizgava u organe manje ili više nasilno. Tako se, recimo, tokom perioda afonije u histeričnom gušenju, u trenutku u kom bolesnica ne može ni na koji način da pokaže svoju volju, praktikuje ukapavanje vruće vode kap po kap (παρένσταξις), a potom i zameđene vode kroz poluotvorene vilice (c. 28 = Ilberg 111, 5-6).

Što se tiče isplakivanja usta, ono je između pijenja i nasilnog unošenja – to je διάκλυσμα vruće vode (c. 10 = Ilberg 100, 4 i c. 28 = Ilberg 111, 9 na primer). Ova reč zaista ima značenje »isplakivanje usta« kod Sorana, ali se kod drugih lekara odnosi i na proizvod koji se koristi za analno ili vaginalno klistiranje. Elem, Soran praktikuje takođe i klistiranje anusa, uz pomoć vode, čistog maslinovog ulja ili mešanog sa vodom, tokom histerične krize na primer »pogotovu ako bolesnica ima zatvor; izmet, u stvari, pritiska matericu koja je tik do njega« (c. 28 = Ilberg 111, 17-19). Osnovno značenje korena ovih reči je »kupati, sipati vode za ispiranje«. Stari su vrlo često upotrebljavali klistir, oni su i inače prepisivali injekcije u različite telesne otvore – u tu svrhu se upotrebljavala bešika ili meh opremljen cevčićom za ubrizgavanje: κλυστήρ, *clyster*⁷. Sadržina rektalnog klistira može nositi upravo ime instrumenta, dok se ubrizgani proizvod pre naziva κλύσμα. Kod Oribazija⁸ se, na primer, može pročitati poglavlje περὶ κλυσμῶν izvučeno iz Rufovog dela, koje počinje ovako:

»Od tečnosti koje se ubrizgavaju klistirom (διὰ κλυστήρων) jedne su omekšavajuće, a druge opore; među omekšavajućim, prosta voda deluje u cilju uklanjanja fekalnih materija u stalnim i lošim groznicama, kao i kada je otežana defekacija kod rekonvalescenata

⁶ Up. P. Villard, »Le mélange et ses problèmes«, *REA* 90 (1988), 19-33.

⁷ Up. J. S. Milne, *Surgical instruments in Greek and Roman times* (1907, repr. 1976), 105-106 i tabla XXXVII.

⁸ *Synopsis* I, 19 = Daremberg V, 31, 3-9.

nakon duge bolesti ili kod bolesnika sa grčevima i gasovima; tečnost se ubrizgava što toplija, pošto mlaka voda stvara gasove, i u jednom istiskanju se prazni klistir. Odvarak od piskavice dobar je za žene i osetljive ljude...«

U telo se, najzad, može ubrizgati voda i kroz genitalne organe nasilnim otvaranjem – u slučaju menstrualnih tegoba, nakon puštanja krvi »treba razmaći usne stidnice i ukapati istu količinu ulja pomešanu s jajetom, samu ili jednovremeno sa jednim od gornjih odvaraka, pošto je sve umućeno u sluzavu masu; zatim se na polni organ privija mekana vunena tkanina natopljena istom tečnošću, pa se potom sve uvije valjanim suknom« (c. 11 = Ilberg 100, 21-25).

Voda se, svojim neposrednim dejstvom na spoljašnjost tela, neizbežno unosi i u telo – spoljašnja upotreba vode postoji, zapravo, samo prividno, jer čak i tako upotrebljena voda prodire kroz kožu ili druge prirodne otvore tela u samo telo. Tako se, na primer, srećemo sa odvarcima (ἀφέψημα), koji su negde između kuhinje i medicine. Oni se upotrebljavaju eksterno ili u kupkama: pitoma šargarepa, divlja šargarepa, pelen, isop, očajnica, piskavica, metvica, laneno seme, pitomi slez, crni slez, lovorov list, lovorove bobice, žalfija, jasenak, razlićak, dubačac, zelene alepske šišarke, izmirna, mastika, kora nara, izdanci kupine, hrastovo ili vrbino lišće, ruj, cimet⁹, tipac itd. Izbor sastojaka nije, naravno, ni neutralan ni živopisan, već se ustanovljuje u zavisnosti od rezultata koje treba postići. Skrenimo još pažnju i na to da je voda za kupke često pomešana sa uljem.

Soran takođe prepisuje i zagrevanje¹⁰ i tople obloge (θερμασμα, πυρία), uz pomoć sunđera umočenih u čistu toplu vodu, u zagrejanu mešavinu vode i ulja ili, u cilju izbacivanja škodljivih materija putem kože, u zagrejanu morsku vodu ili raso (ἄλμη). Sunđer natopljen vrelom vodom, a potom isceden i uvijen platnom, omogućuje da se udruže lekovitost vode i pare i na taj način opuste bolni delovi tela –

⁹ Radi se, zapravo, o biljci *Cinnamomum iners*, koja je srodna cejlonskom cimetu, ali prevodilac nije, nažalost, uspeo da ustanovi da li ova biljka ima neki poseban naziv u našem jeziku.

¹⁰ U svom medicinskom rečniku, Litre objašnjava da se zagrevanjima (fomentations) nanosi neka topla tečnost uz pomoć platna ili sunđera.

takav je postupak za lečenje mole (c. 38 = Ilberg 117-118) ili pak, u glavi 13 (= Ilberg 102, 21-22): »pribeci i toplim oblozima uz pomoć sundera natopljenih toplom vodom...«. Nameće se poređenje ovog odeljka sa početkom sedmog poglavlja hipokratskog spisa *O režimu u akutnim bolestima*¹¹ posvećenom načinima zagrevanja:

»Od načina zagrevanja, najdelotvornija je topla voda stavljena u mešinu (ἄσκός) ili u bešiku (κύστις) ili u bronzanu posudu (ἀγγεῖον) ili u zemljanu posudu (ὀστράκινος). Treba umetnuti i nešto mekano, radi mekoće. Dobro je i da se privije veliki, mekani sunder (σπόγγος μαλθακός, μέγας), koji je bio potpoljen u toplu vodu, a potom isceđen (ἐκπεπιεσμένος). Treba odozgo prekriti grejanje (θάλψις) – tako će se toplota duže održati [...] Treba uzeti ječam ili lećak i razmutiti u vodi sa sirćetom [...]; pošto provri, ušiti u vrećicu (μαροσίππιον) i priviti [...]; na isti način i mekinje koristiti. Što se tiče suvih toplih obloga (πυρρή ξηρή), ono što najviše odgovara je so ili prženi proso u vunanim vrećicama (εἰρινέοισι μαροσιππίοισιν).«

Od bolesnice se takođe može tražiti da uroni glavu u vodu – termin koji se u ovom slučaju upotrebljava je κάθεισις, spuštanje, uranjanje. Njemu je suprotstavljen termin ἔμβασις, ulaženje u vodu. Tako se recimo, u slučaju materičnog krvarenja, primenjuje »uranjanje lica pacijentkinje u hladnu vodu ili brisanje lica sunderom natopljenim čistom vodom«, a »pacijentkinji se daje da jede tek pošto joj se lice obriše sunderom natopljenim hladnom vodom« (c. 41 = Ilberg 119, 25-26): nije reč o pranju lica, već o nanošenju okrepjujućeg losiona.

U ginekološkoj praksi delimično kupanje *par excellence* je, naravno, kupanje sedalnog dela (ἐγκάθισμα), koje smiruje i opušta nakon puštanja krvi u slučaju izostanka menstruacije (c. 11 = Ilberg 100, 20), a u slučaju hysterije oslobađa grča (c. 28 = Ilberg 111, 28). Visina potapanja ponekad je naznačena, što pokazuje da kupanje sedalnog dela, nasuprot većini drugih delimičnih kupanja, nije kupanje prskanjem niti polivanjem.

Potpuno kupanje, λουτρόν, ipak nije nepoznato – kao, recimo, u slučaju hysterije »kada bolest izgubi na snazi« (c. 28 = Ilberg 111, 20-

¹¹ Littré II, 268-272 = Joly 44, 27-45, 14.

21)¹². Βαλανεῖον se samo jednom koristi u knjizi III – u slučaju »gonoreje«, koja predstavlja oboljenje karakteristično za muškarce, ali nekad pogađa i žene, treba »pribecí gimnastici, vežbama koje izazivaju preznañanje, masažama i hladnim kupkama« (c. 46 = Ilberg 125, 8-9). Pitam se da li iz ovoga treba zaključiti da je došlo do neke vrste pozajmice između dva spisa: čovek, čak i kada je bolestan, ide u javna kupatila, ali autor je zaboravio da popravi ovaj detalj kada je ovu preporuku prilagođavao ženama.

Ne treba zaboraviti ni tuširanje, potpuno pranje, ali vodom koja odozgo teče na telo – ikonografija ove vrste pranja pokazuje nam da se ono moglo obavljati i pod vedrim nebom, na izvoru. Zatim treba spomenuti i plivanje, koje je dobro poznato iz vaznog slikarstva, boravak u banjama, zvan »na prirodnim vodama« – ovom izrazu ćemo se vratiti.

Praksa je detaljno i skrupulozno utvrđena i uređena: instrumenti i posude nisu naročiti, lekar se zadovoljava onim što već postoji, ali ništa nije prepušteno slučaju. Na primer, tkanine koje služe za tople obloge (θερμασμα) zapravo su iscepani okrajci, krpice: ῥάκη; priroda tkanine može se i bliže odrediti, nebeljeno laneno platno, ὠμόλινα, jer lan, pošto je hrapav, toploti dodaje i draženje kože, dok su kudeljice vune, ἔρια, mekše. Ulogu naše hidrofilne vate igraju pramenovi sirove vune sa kojih je uklonjen loj; iako se čini da je gajen u Egiptu već od II veka, pa čak možda i ranije, pamuk je ipak tokom antike ostao vrlo skup, luksuzni predmet, gotovo isto kao i svila, tako da nije dospelo u lekarevu torbu.

Kao što smo već imali prilike da vidimo, sunđeri, naravno morski, su u intenzivnoj upotrebi. U antici su ih mnoge sredozemne zemlje proizvodile, a ronionci su ih skupljali. U antičkoj medicini, sunđeri spadaju i u *materia medica* ako su spaljeni. U sirovom stanju služe za čišćenje, a i za određene kompresne zavoje. Natopljeni toplom ili hladnom vodom, čistom ili mešanom, sunđeri okrepljuju ili smiruju.

¹² Galen, prema Oribaziju, *Coll. Med.* X, 1 = Daremberg II, 370, 3, precizira: ὄλον λουτρών; ili još *ibid.*, X, 5 = Daremberg II, 388, 4-5: »bolesnici treba da se u potpunosti okupaju ako su gotovo svi delovi tela u jakim bolovima, ali ako samo neki delovi tela bole, onda njih treba uorniti u vodu«.

U slučaju materičnog krvarenja »priviti na genitalne organe, pubis, bubrege i bokove ravne, čiste i mekane suđere, natopljene hladnom vodom, mešavinom sirćeta i vode ili čistim sirćetom. Kasnije priviti i na grudi i stalno ih menjati« (c. 41 = Ilberg 119, 21-24).

Što se tiče posuda, postoje terapijski termofori napunjeni toplom vodom koji se stavljaju na stomak u slučaju, na primer, bolnih menstruacija (c. 10 = Ilberg 99, 30). Što se tiče njihovog izgleda, upućujem na objavljeni Nikolauov članak za grčki svet i svoj sopstveni za rimski svet (up. bibliografiju). Što se tiče naziva, treba napomenuti da postoji određeni broj oblika izvedenih od πῦρ, vatra: na primer πυρία, čest termin kod Sorana, sa različitim vrednostima u zavisnosti od konteksta (parno kupanje, lečenje toplim oblozima ili parnim kupkama itd.); denominativni glagol πυριᾶν, primeniti lečenje putem πυρία; sekundarne izvedenice, πυρίασις i πυρίαμα, semantički ekvivalenti reči πυρία, ali sa nešto tehničkim likom; πυριατήρ, koji ima oblik svojstven za nomina agentis, kako to često biva kod naziva instrumenata (na primer, ψυκτήρ »osveživač«) – radi se ili o posudi u koju se stavljala voda da se greje, o vrsti »čajnika«, ili o nekom drugom sudu koji je služio kao »termofor«.

Sudovi se mogu zameniti bešikama (κύστεις) sa toplim uljem (*ibid.*) ili toplom vodom - ove svinjske bešike, zatvorene trakom, imaju to preimućstvo što se bolje prilagođavaju ženskom telu, pa nije nužno raditi ih »po meri« kao u Pafu i što duže čuvaju toplotu ako se u njih stavi ulje.

R. Žinuves popisao je »kade« (up. bibliografiju), među kojima razlikuje:

- kade za kupanje uronjavanjem, za koje su potrebne posebne instalacije (ἀσάμινθος, πύελος¹³);
- okruglu bačva i kotliće (λέβης, σκάφη) za lokalna pranja, posebno ruku;
- kotlić-tronošku namenjenu pranju nogu (ποδανπτήρ);
- praonik za kupanje polivanjem (λουτήριον).

¹³ Up. na primer Galen kod Oribazija, *Coll. Med.* X, 1 = Daremberg II, 375, 3.

Međutim, R. Žinuvesa uopšte ne zanimaju specifičnosti terapijskog kupanja.

Čini se da naš lekar nema u vidu zaista specijalizovane predmete, već da upućuje na korišćenje »priručnih sredstava«. Soran, dakle, koristi izraze ἔμβασις i λεκάνη. Ova poslednja reč¹⁴, čija je etimologija nepoznata, označava posude različitih veličina. Ἐμβασις¹⁵ istovremeno označava ulaženje u vodu i posudu. Najjasniji tekst u kome se javljaju ove dve reči čita se u poglavlju 14 (= Ilberg 103, 1-4): bolesnica se posedne u veliko korito (εις εὐμεγεθῆ λεκάνην ἐγκαθίξειν), čime se ovaj postupak pretvara u neku vrstu kupanja sedalnog dela. Potom se premesti u nešto poput sanduka (καταβαίνει εις τὴν ἔμβασιν) u kome, kako se čini, stoji, te ni to nije ekvivalent naše kade u kojoj se čovek ispruži. Zatim joj se na donji stomak i na bokove privijaju ravni i mekani sunđeri i, uz postepeno povećavanje pritiska, pomeraju tamo-amo.

Dakle, osnovna posuda u ginekološkoj terapiji, ἐγκάθισμα, nema specifičan naziv. Kod Žinuvesa se ova posuda ne razmatra, iako bi je trebalo identifikovati kao neku posudu sličnu sedećoj kadi (table 10 i 11 na primer), u kojoj se visina uranjanja ponekad precizira: u slučaju materičnog krvarenja, »(bolesnica) da primenjuje kupke sedalnog dela do slabina u hladnoj vodi, vodi sa sirćetom, čistom sirćetu, odvaru mirte itd.« (c. 41 = Ilberg 119, 29-31).

Ginekološko pranje može se obaviti i prema postupku koji Soran ne opisuje, a koji je potpuno jasan na jednoj maloj galoromanskoj

¹⁴ Ova reč se u knjizi R. Žinuvesa, *Balaneutikè*...javlja samo u vezi sa rečju πύελος, povodom koje autor citira Zonaru: πύελος ἢ λεκάνη ὅπου λούονται; takođe upućuje i na M. J. Milne, *AJA* 48 (1944), str. 29, bel. 17. Koren upućuje na pojam plavljenja, plutanja, plovljenja.

¹⁵ Up. Herodot, kod Oribazija, *Coll. Med.* X, 8 = Daremberg II, 405, 11-13 (nakon kupanja peskom), »...kofe (στάμνοι) slatke vode (γλυκέος) i kade (ἐμβάσεις) morske vode u koje treba uvesti bolesnike« (εις ἃς ... ἐμβιβάξειν χροί); i X, 37 = Daremberg II, 462, 9 i 11: (ugrejati ulje) »u kadama kakve se koriste u javnim kupatilima (ἐν ταῖς τῶν βαλανείων ἐμβάσειν)... veličina kade mora biti prilagođena veličini bolesnika...« Bolesnik se ispružen polaže u kadu u rupičastoj tkanini, opremljenoj ručkama da bi se lako mogao izvući pošto postane klizav od ulja.

bronzi koja se čuva u muzeju u Šalonu na Soni¹⁶: žena koja sedi na niskoj stolici razmaknutih nogu, pred velikom posudom, pere svoju stidnicu; stav i razmak njen upućuju na negu nakon porođaja ili pobačaja. Upotreba takvih keramičkih posuda sigurno je bila raširenija no što se može zaključiti po medicinskoj literaturi.

Sorana ne zanima transport vode koji je, ipak, morao biti vrlo složen, pogotovu u slučaju mineralnih voda sa udaljenih izvora, koje su nazivane »prirodnim vodama«, kao i morske vode. Medicinska literatura je zaista vrlo siromašna po ovom pitanju – znamo samo za jedan Galenov ironični pasaž u kom se on podsmeva »bogatašu« koji se pomučio da iz Palestine donese vodu Mrtvog mora, a pri tom bi dobio isto to, prema Galenu, da je posolio vodu koju je imao pod rukom: »...što se mene tiče, piše on¹⁷, ja sam pokazao da je bila uzaludna rasipnost onog bogataša koji je dopremio u Italiju toliko vode iz Mrtvog mora, da je mogao cisternu da napuni.« Zapremina ove δεξαμενή nije precizirana, prema Oribaziju ova Galenova reč označava rezervoar hladne vode za niz kupki¹⁸. Opšta literatura takođe nije mnogo brbljiva – transport morske vode od obale do Rima je carska ludorija. Avgust se, radi lečenja, trudio da ode na more ili u Albulu¹⁹. Neron je, radi ličnog zadovoljstva, doveo ove vode u kupatila njegove *Domus aurea* i osmislio projekat »skladištenja« vode iz Baja u bazenu koji bi bio izgrađen između Mizenskog rta i Arvernskog jezera²⁰.

Epigrafika potvrđuje da je transport morske vode praktikovan bar na malim razdaljinama. U Pompejima – mada nije sasvim jasno da li se nalazila u samom gradu ili na lidu – znamo za »termalnu ustanovu M. Krasa Frugija. Kupke sa morskom vodom i sa slatkom vodom.

¹⁶ Up. D. Gourevitch, *Le mal d'être femme* (1984): slika naspram strane 176.

¹⁷ *De simplicium medicamentorum temperamentis*, IV, 20 = Kühn XI, 692, 7-10.

¹⁸ Oribazije, *Coll. Med.* X, 1 = Daremberg II, 375, 5.

¹⁹ Svetonije, *Avugust* 82: *...nervorum causa marinis Albulisque calidis utendum...*

²⁰ Svetonije, *Neron* 31: *balineae marinis et Albulis fluentes aquis... Praeterea incohabit piscinam a Miseno ad Arvernum lacum... quo quidquid totis Bais calidarum aquarum esset converteretur.*

Oslobođenik Januarije preporučuje²¹. Upravo ikonografija nam, najzad, može pružiti konkretnu ideju o transportu vode, odnosno srebrna čaša nađena u Španiji, u mestu Kastro Urdiales²². U ovom slučaju reč je o termalnoj vodi, ali se, uz izvesna prilagođavanja, može pretpostaviti da je ista praksa važila i za morsku vodu. Prema najskorijem opisu, onom F.Barat²³, »u šumovitom pejzažu...pojavljuje se izvorska nimfa...naslonjena na urnu. Blagotvorna voda iz nje tala-savo ističe, kanalisana između dva reda pljosnatog kamenja postav-ljenog na kant. To kamenje odvodi vodu u kameniti bazenčić u kome vri. Tu je sluga koji je crpe klečeći, bosonog, u kratkoj tunici. Crpi je čašom da bi je potom izlio u posudu koja je možda zatvorena cilin-dričnim poklopcem. Drugi sluga, isto obučen, nešto niže prazni sadr-žinu amfore, za koju se može pretpostaviti da je puna lekovite vode, u prostrano bure brižljivo uobručeno i natovareno na kola koja vuku dve mazge«. Ova praksa, izvesno skupa, ipak je morala biti retka.

Posvetimo se sada indikacijama, kontraindikacijama, učenju, odnosno utvrđivanju koji su bili »doba i čas«, καιρός, prema metodi metodičara²⁴. Da bi se razumela lečenja koja Soran primenjuje, treba poznavati principe metodičarske patologije, odnosno znati da, vrlo uopšteno govoreći, svaka bolest (koja ne zahteva hirurško lečenje) počiva na preovladavanju jednog od dva osnovna »opšta stanja« (κοινότης), stegnutosti (στέγνωσις) i rasplinitosti (όύσις) ili na slo-ženom preplitanju ova dva koje onda čini treće »opšte stanje«, pome-

²¹ Up. R. Étienne, *La vie quotidienne à Pompéi* (1966), str. 424-425. *CIL* X 1063, *Thermae/M. Crassi Frugilaqua marina et balneaqua dulci Januarius* L. R. Etjen beleži da se zna za jednog M. Krasa Frugija, konzula 64.

²² Nalaz u pitanju ne dokazuje da se predstavljeni izvor nalazio upravo na mestu nalaza, naprotiv, verovatnije je da se radi o suveniru sa putovanja u banju, poput onih čuvenih zemljanih četurica koje su se donosile iz Višija.

²³ F. Baratte, »La coupe en argent de Castro Urdiales«, *Les eaux thermales et les cultes des eaux, Actes du colloque 28-30 septembre 1990*, éd. R. Chevalier (1992), str. 43.

²⁴ Up. D. Gourevitch »La pratique méthodique: définition de la maladie, indication et traitement« u *Les écoles médicales à Rome. Actes du 2e colloque international sur les textes médicaux latins antiques, Lausanne, septembre 1986* (1991), str. 51-81.

šano stanje (κοινότης μικτή)²⁵. Sa druge strane, svaka bolest je akutna ili hronična i svaka bolest ima određeni razvoj i prelazne faze u toku kojih se i lečenje menja. Soranu je najvažnija blagost mera koje preduzima. Međutim, ako bolest predugo traje ili postane nesumnjivo hronična, treba preći na grublje mere, mere takozvanog cikličnog lečenja. Ovo lečenje teži da u velikoj meri izmeni stanje tela da bi mu tako povratilo zdravlje, a obavlja se u dve faze:

- okrepjujuće lečenje (*resumptivus*) koje treba da da pacijentu neophodnu snagu da bi podneo drugu fazu, fazu napada;
- metasinkritičko lečenje (*recorporativus*) koje treba da razdrma telo u lošem stanju²⁶.

Tako, na primer, ako dođe do materičnog meteorizma (c. 32 = Ilberg 115, 9-13; 22-25), »...spremamo ... kupku sedalnog dela ... tako što spustimo u vrijuću vodu pitomu ili divlju šargarepu ili metvicu. Međutim, ako se stanje ne promeni, dodajemo pelen, isop, očajnicu, lovor ili njegove bobice, cimet i tipac ... treba se služiti svim metasinkritičkim sredstvima: prirodnim vodama, tuševima, plivanjem, najpre u toploj, a potom i u hladnoj vodi, navikavajući tako malo po malo telo da podnosi kupanje u hladnoj vodi, ne bi li se bolesni delovi okrepili«. U slučaju mole (c. 38 = Ilberg 118, 10-14), » ako se stanje poboljša, preporučljiva je oštra ishrana, zatim ciklično lečenje, upotreba prirodnih voda, tuširanja, plivanja u moru ili prirodnim vodama i, najзад, povraćanje uz pomoć rotkve i, ako to dopušta stanje pacijentkinje, povraćanje uz pomoć kukureka«. U slučaju izostanka menstruacije (c. 11 = Ilberg 100, 18-21), delimična kupka predstavlja element apoterapije: »pošto se uznemirenost izazvana puštanjem

²⁵ O ovome vidi sledeći Galenov spis: *De sectis ad eos qui introducuntur*, Kühn, I, 80. (prim. prev.)

²⁶ Moglo bi se pomisliti da se na ovu osnovnu formulaciju metodičarske terapijske doktrine nailazi u hipokratskom spisu o *Režimu u akutnim bolestima* 8, Littré II, 278-280. Autor kritikuje neke lekare koji najpre nateraju bolesnike na potpunu dijetu tokom 2 ili 3 dana, a onda im daju odvarke i pića. »Možda misle da je, pošto se u telu desi jedna velika promena, potrebno da se toj promeni suprotstavi neka druga ogromna i njoj suprotna promena« (*ibid.*, Littré II, 278, 11-280, 1 = Joly 47, 11-13).

krvi smiri, treba telo povratiti (ἀποθεραπευτέον) i okupati sedalni deo u vodi pomešanoj sa toplim maslinovim uljem ili u odvarku od piskavice ili od lanenog semena ili sleza...«

U slučaju krize histeričnog gušenja, naprotiv, treba biti oprezan: »Što se tiče pijenja vode« (koje neki lekari preporučuju), »ono nije samo nekorisno, već je ponekad i škodljivo, pošto je bolesnici potrebno jačanje, a ne metasinkritička terapija; pored toga, za to joj je dovoljna bevanda«...«Što se tiče hladnog kvašenja (καταιόνησις)²⁷ glave, koje treba da okonča afoniju, ono je očito nevešto – pošto se telo skuplja od hladnoće, treba još više vremena da se zbog pogoršanja upale bolesnica povrati iz svoje malaksalosti« (c. 29 = Ilberg 113, 19-22; 24-27)²⁸.

Da li se u ovim uslovima može reći da Soran ima određenu ideju o vodi i korisnosti kupanja? Ne postoji, u stvari, objašnjenje teorije, već samo primena uobičajenih sredstava pripadajućih tradiciji koja seže bar do *Hipokratske zbirke*. U tom pogledu je kanonski tekst svakako 18 poglavlje spisa *Režim u akutnim bolestima*²⁹ koje je komentarisala (*supra*, str. 42-44, 48-50) L. Vijar.

Ovu dominantnu tradiciju, za koju je Hajnrih fon Štaden upravo pokazao da je bila diskutovana, dobro ilustruje Oribazije svojim izborom za svoje delo *Collectio Medica*³⁰ kao i Aetije, dva autora koje je A. Garzija analizirao.

²⁷ (U francuskom originalu »lotion«, uz ovu reč autor dodaje sledeću napomenu): Prema Litreovom medicinskom rečniku, »lotion« označava pranje jednog dela tela uz pomoć brisanja nakvašenim platnom.

²⁸ Za termin καταιόνησις može se naći samo nekoliko srodnih hipokratskih upotreba: *Epid. III*, 6 Littré III, 82, 17: »vrsta zloćudne smlaćenosti« (»une espèce d'accablement«); *Epid. III*, 11. bolesnica, Littré III, 134, 8: »u komi i smlaćenosti« (»dans le coma et dans l'accablement«); *Epid. IV* 26, Littré V, 170, 13: »manja pospanost i groznica« (»sommolence et fièvre moindres«), *Epid. VII* 118, Littré V, 464, 4 i 7: »mnogo pospanosti i gubitak govora« (»beaucoup de somnolence et perte de parole«), »takođe pospanost« (»sommolence aussi«); *Prognoze sa Kosa*, VI, 31, 508, Littré V, 702, 3.

²⁹ Littré II, 364-376 = Joly 65, 4-66, 3.

³⁰ Oribazije je delimično izdat u CMG XL; mi smo, međutim, koristili, kada nije bilo posebnih problema, izdanje-prevod Daremberga i Busemakera koji su se u velikoj meri služili antičkom medicinom i poznavali je mnogo bolje nego mi.

Oribazije koristi terapijsku vodu i spolja i iznutra, pre svega kao piće. Izbor vode za piće izučen je u poglavlju 41 spisa *Synopsis IV*³¹, koje počinje ovako:

»Treba imati iskustva sa dobrim i lošim osobinama voda, jer se voda u svim dijetama gotovo najviše koristi. Treba, dakle, znati da je najbolja voda bez ikakvih svojstava, i u pogledu ukusa i u pogledu mirisa. Takva voda je, nužno, onima koji je piju izuzetno slatka, a na pogled je bistra...«

Oribazije potom dodaje:

»Kako kaže Hipokrat³², kišnica je najlakša od voda...Vode nastale od leda i snega su vrlo loše...Bilo bi dobro blatnjavu, smrdljivu i vodu neuobičajenih svojstava popraviti kuvanjem i mešati sa vinom pa je tako piti.«

Što se tiče »najboljeg napitka za grozničave, to je zameđena voda ili zameđeno sirće«³³. »Zameđena voda se priprema mešanjem jedne mere meda i osam mera vode; zatim se mešavina ostavi da vri sve dok ne prestane da peni. Treba neprestano skidati penu, i to čim se pojavi«³⁴.

U Oribazijevom *Korpusu* su, u poglavlju koje se zove *O polivanjima* (καταιόνησις)³⁵, *o upotrebi sunđera* (ἀποσπογγισμός) i *o pranju* (πρόσκλυσμα)³⁶, brižljivo popisane, uz pomoć odabranog rečnika,

³¹ Oribazije, *Synopsis IV*, 41 = Daremberg V, 192-195. Up. takođe *Coll. Med. V*, 30 (iz Herodota) = Daremberg I, 417-420.

³² *O vrstama vazduha, vode i mesta* 8, Littré II, 32. Up. izlaganje Ž. Žuane (*supra*, str. 28-34).

³³ Oribazije, *Synopsis IV*, 39 = Daremberg V, 189, 8.

³⁴ *Ibid.*, c. 38 = Daremberg V, 189, 4-7.

³⁵ (Autor članka kao francuski prevod reči καταιόνησις daje »affusion« i komentariše): »Affusion« u onom smislu u kom se javlja u Litreovom medicinskom rečniku znači sipanje vode sa male visine. Primećuje se da ne postoji uvek koherencija između Litreovog rečnika i Litreovih prevoda.

³⁶ Oribazije, *Coll. Med. IX*, 23 = Daremberg II, 334-336. Videti posebno str. 335, 9-10: πρόσκλυσματι δὲ χρώμεθα ἐπὶ προσώπῳ.

mnoge metode spoljne primene vode, izuzev kupki. Ovde nailazimo na Soranov jezik izražen nešto drugačijim rečima:

»Služimo se polivanjem (κατάντλησις)³⁷ da bismo ovlažili (διαβροχή)³⁸ telo ili kada podražavamo kupku (λουτρόν), u slučaju da zbog izvesnih okolnosti ne možemo da se pobrinemo o kupanju, odnosno kada želimo da ovlažimo (ύγραναι) telo, a ne možemo to da učinimo putem umivanja (έμβροχή)³⁹, pošto na taj način voda ne prodire dovoljno duboko.«

Zatim slede mnogobrojni detalji, pa saznajemo, na primer, da sunđere na licu »koristimo da ojačamo i damo bolju boju puti«.

Prirodne i veštačke kupke su vrlo opširno opisane, najviše na osnovu Antila i Galena. Ove kupke su delimične ako bolesnici boluju samo u delovima tela koji se mogu izolovati⁴⁰, ili potpune ako je to neophodno⁴¹. Kupke se mogu sprovesti u čistoj vodi, prosto, neobrađenoj, bez jakih svojstava. Čistoća vode posebno je važna: ne sme sadržati talog, niti imati ukusa⁴². Galen je naziva »slatka voda« (γλυκύς)⁴³, a Oribazije »pitka voda« (πότιμος)⁴⁴.

Takozvane prirodne kupke prave se u vodama koje same imaju određene moći, αὐτοφυεῖς, na primer u jako mineralizovanim vodama⁴⁵.

³⁷ Κατάντλέω je gotovo sinonim glagola καταιονάω, kvasiti, vlažiti, natapati, polivati, pa odatle »polivanje«.

³⁸ Imenica διαβροχή i glagol διαβρέχω, prožeti vlažnošću, natopiti, natapanje, kupati vodom, ukazuju pre na proces. Glagol έμβρέχω, vlažiti, kvasiti, odatle oblog, pranje, sredstvo koje prodire, ali ne preduboko, ukazuje više na rezultat.

³⁹ Soran, *Gynaec.* III, 10 = Ilberg 100, 4 upotrebljava glagol προσέμβροχειν.

⁴⁰ Up. Avgusta koji na moru ili u Albuli *insidens ligneo solio... manus ac pedes alternis jactaret* (Svetonije, *August* 82).

⁴¹ Up. npr. Herodota sačuvanog kod Oribazija, *Coll. Med.* X, 5 = Daremberg II, 388: *supra*, n. 10.

⁴² Na primer, Oribazije, *Coll. Med.* V, 3 = Daremberg I, 333, 2.

⁴³ J. Chadwick, »Mycenaean wine and the etymology of *glykys*«, *Minos* 9 (1969), str. 192-197.

⁴⁴ *Coll. Med.* X, 1 = Daremberg II, 369 sq.

⁴⁵ Što svakako ne može dati za pravo Darembergu kada prevodi ove kupke kao

Danijela Gurevič

»Mineralne kupke« – piše dakle Daremberg prevodeći Oribazija⁴⁶ – »ili su alkalne, ili slane, ili aluminske, ili sumporne, ili bituminozne, ili vitriolske, ili feruginozne; ostale su sastavljene od ovih različitih vrsta. Uopšte uzev, sve mineralne vode imaju isušujuća i zagrevajuća svojstva i posebno odgovaraju hladnim konstitucijama i konstitucijama sa izraženom vlažnošću... Aluminske vode odgovaraju ... ženama čiji je menstrualni otok neredovan i koje često pobacuju... Mora se ući u kupke s mineralnom vodom bez previše pokreta, da bi, upravo dolazeći u dodir sa telom kada je ovo opušteno, supstance mogle efikasno da deluju prožimajući telo svojim svojstvima.«

Što se tiče veštačkih kupki, ἐξ ἐπιτηδεύσεως, prethodno se treba pobrinuti o vodi: voda se obrađuje tako što se u nju umešaju različiti sastojci, odnosno potapanjem ili kuvanjem biljaka u njoj. Ovaj princip dobro je zabeležen kod Antila, koji je sačuvan kod Oribazija⁴⁷:

»Veštačke zagrevajuće kupke prepisuju se kada se želi ukloniti hladnoća ili rasterati umor ili smiriti spazmi i bolovi, kao i u cilju okrepljivanja. Zagrevajuća voda se dobija kada se u običnu vodu stave da vru metvica, vranilova trava, isop, timijan, čubar, lovorovo lišće, koren španske vijošnice ili drugi takvi sastojci; treba dodati i ulja. Kupka treba da podstiče znojenje, kada se želi omršati u celom telu. Kupke postaju takve kada im se doda soli, morske vode ili sirove sode. Isti se rezultat postiže i uz pomoć meda, pepela od čokota ili odvarkom bobica kleke. Kupke se upotrebljavaju i za omekšavanje, u slučaju upale ili otvrdline... Kod upala kod kojih se mogu predvideti konvulzije, pribegava se ... istim kupkama kao i kod upala koje ne zavise od izliva; međutim, u ovom slučaju, posebno je dobra mešavina ulja i vode, ako se u njoj skuva slez ili piskavica... Kupke koje sadrže astringentne i rashlađujuće sastojke rashlađuju i skupljaju.«

Da li izabrati hladne ili tople kupke i kako? Oribazije se izjašnjava

»mineralne kupke«.

⁴⁶ *Synopsis*, I, 29 = Daremberg V, 46-48.

⁴⁷ *Synopsis* I, 28 = Daremberg V, 45-46. Vidi takođe Daremberg II, 380-382.

samo o običnim kupkama, ali se iz toga mogu izvući i uputstva za terapijske kupke:

»Odobravam hladnu kupku, ali smatram da ona ne odgovara ljudima čiji je način života (»dijeta, režim«) nasumičan, već isključivo onima koji vode uredan život i koji na ispravan način upotrebljavaju vežbe i namirnice. Ako se katkad pojavi potreba za jakim osveženjem, najčešće je dovoljno leti plivati u hladnoj vodi, dok je čovek mlad i držeći i pod uslovom da je prethodno proizvedena toplota trljanjem. Međutim, oni koji upražnjavaju ovakve kupke ne smeju biti umorni, ni od snošaja ni od bilo koje druge stvari, a ne smeju patiti ni od lošeg varenja, povraćanja, stomaćnih odliva ili nesаницe. Opasno je kupati se u hladnoj vodi, ako se ne ispunjavaju svi ovi uslovi. Nasuprot tome, topla kupka odlična je i manje opasna nego hladna kupka. Odnosi umor i olakšava pun stomak. Greje, smiruje, omekšava, uklanja nadutost, gde god da se javi, izaziva, najzad, i pospanost i daje krepkост. Topla kupka je pri tom i zgodna za sve: muškarce, žene, malu decu, starce i obične pojedince.«⁴⁸

Što se tiče uljanih kupki, Oribazije precizira da se »greje peti deo ulja na vatri, a ostatak u kadama (ἐμβάσεις) kakve postoje u javnim kupatilima, jer ona koja se koristi u javnim kupatilima nije dovoljno topla«⁴⁹. Oribazije takođe kaže »ako su bolesnici koji treba da se kupaju u kupki od ulja i vode slabi, treba ih spustiti uz pomoć čaršava« (διὰ τῆς ἐνδομίδος)⁵⁰.

Soran, najveći feminista među antičkim lekarima, upotrebljava dakle, kod ženskih nehirurških oboljenja, tehnike koje nisu manje vredne od drugih i koje su čak često i korisne. Međutim, ove tehnike su u mnogo intenzivnijoj upotrebi kod žena nego kod muškaraca⁵¹. Soran se trudi da objasni svoje postupke jedino u slučaju u kome je sama metodičarska doktrina u pitanju – u drugim slučajevima prihvata, iako je inače izuzetno kritičan, bez opravdanja, pa čak i bez ob-

⁴⁸ Oribazije, *Synopsis* I, 27, »Kupke« = Daremberg V, 44-45.

⁴⁹ *Synopsis* I, 32 = Daremberg V, 50, 8-11.

⁵⁰ *Synopsis* I, 33 = Daremberg V, 50-51. Up. i bel. 14.

⁵¹ Na primer, kupke sedalnog dela za bubrežna i bešična oboljenja.

jašnjenja, raširene ideje – čak i opšte ideje – mada one u suštini potiču od nekog hipokratskog autora koga on uopšte uzev ne ceni. On pri tom iz ove terapije ne isključuje zadovoljstvo ili bar dobrobit: kupka nikada nije agresivna, nikada ledena poput onih koje su bile nametnute Eliju Aristidu ili koje je on sam sebi nametao⁵². Soranu je bitno da ugrije, umiri, omekša, smiri bol. Voda se pacijentkinjama nikada ne nameće po svaku cenu, a lekar vodi računa o tome da lečenje (čak i u svojoj metasinkritičkoj fazi) ne bude beskorisno iscrpljujuće. Međutim, Soranovo ćutanje o opštim teorijskim problemima, koji se postavljaju upotrebom vode u ginekološkoj terapiji, doprinose održavanju i širenju učenja koje, pri tom, nije bilo njegovo, a prema kome žensko telo treba kuvati (kao što i bebino telo treba oblikovati)⁵³: treba ga kvasiti, grejati, vlažiti⁵⁴, soliti, začinjavati, unositi u njega sastojke koji nedostaju. Ili, ako se nekom tako više sviđa, ovako ide bajka o »skuvanoj kuvarici«.

Intervencija Žana Bernardija

(1) Persijski kraljevi (up. Herodota) su, čini se, bili prvi koji su u pratnji imali rezerve vode neke posebne reke.

(2) Vode Mrtvog mora sadrže mnoge druge elemente pored morske soli. Galen možda nije bio u pravu kada je mislio suprotno.

(3) U Oribazijevo doba, Sveti Grigorije Nazijanski sproveo je kuru vodom (feruginoznom?) u Ksankarisu (up. indeks njegove korespondencije u CUF ili index u *Patrologie Grecque*, XXXVI).

⁵² Up. D. Gourevitch, »Le cas Aelius Aristide, ou mémoires d'un hystérique au II siècle de notre ère«, u saradnji sa M. Gourevitch, *L'information psychiatrique* 44 (1968), str. 897-902. I poglavlje posvećeno istoriografiji ove ličnosti u *Le triangle hippocratique dans le monde gréco-romain : le malade, sa maladie et son médecin*, BEFAR 251 (1984): « La maladie comme preuve d'existence : l'aventure d'Aelius Aristide et ses interprétations ».

⁵³ Up. D. Gourevitch »Comment rendre à sa véritable nature le petit monstre humain«, *Colloque santé et société dans l'antiquité*, Leyde, avril 1992, u štampi.

⁵⁴ Up. *Režim u akutnim bolestima* 17, Littré II, 358, 13 = Joly 63, 24 prema kome voda u telu »uzrokuje neku vrstu poplave«, πλημμυρίς.

Bibliografska orijentacija: voda i medicina

(ostavljajući po strani opšti problem kupki)

L. ALMAGRO MOLTO, »Agua minero-medicinales en los yacimientos termales de Hispania«, *Les eaux thermales et les cultes des eaux, Actes du colloque 28-30 septembre 1990*, éd. R. CHEVALLIER (1992), str. 117-131.

F. BARATTE, »La coupe en argent de Castro Urdiales«, *Les eaux thermales et les cultes des eaux, Actes du colloque 28-30 septembre 1990*, éd. R. CHEVALLIER (1992), str. 43-54.

A. BLUTEAU, *Emploi thérapeutique des eaux potables et des eaux minérales dans l'Antiquité gréco-romaine*, th: Bordeaux, (1931).

F. BOURDY, »Du bon usage des bains d'après Oribase«, *Les eaux thermales et les cultes des eaux, Actes du colloque 28-30 septembre 1990*, éd. R. CHEVALLIER (1992), str. 30-38.

M. CASEVITZ, »Eau et médecine chez Diodore de Sicile«, *L'homme et l'eau en Méditerranée et au Proche-Orient*, éd. J. MÉTRAL et P. SANLAVILLE (1981), str. 151-154.

D. GOUREVITCH, »Lenticula: une forme de vase ou deux?«, *Rphil* 63 (1989), str. 209-212.

F. GUIDO, »Le medicina tratte dal mare in Plinio«, *Atti XVIII Congr. Naz. St. Medicina, S. Remo* (1962).

S. HERDEMERTEN, »Thalassotherapie in der Antike«, *Deutscher Ärzteblatt* 40 (30. oktober 1964), str. 2098.

M. IELO, »Corpus hippocraticum: οί γυναικες ασθενεις και ή θάλασσα«, *Parnassos* 32 (1990), str. 50-53 (na grčkom).

J. A. LOPEZ FEREZ, »El agua en *Moralia* de Plutarco«, *Estudios sobre Plutarco: paisaje y naturaleza*, ed. J. GARCIA LOPEZ y E. CALDERON DORDA (1991), str. 269-290.

J. A. LOPEZ FEREZ, »L'eau dans les traités hippocratiques«, *Colloque international. L'eau dans les pays méditerranéens et de la Mer Noire, Athènes, 20-24 mai 1988*, u štampi.

J. A. LOPEZ FEREZ, »Aspectos teóricos, empíricos y léxicos del agua en Galeno«, *IV. Internationales Galens-Symposium, Universität Humboldt, Berlin, sept. 1989*, u štampi.

Danijela Gurevič

J. A. LOPEZ FERREZ y M. T. GALLEGOS PEREZ, »L'agua en Celso«, *Textos Medicos Latinos Antiguos*, sept. 1992, Santiago de Compostella, ed. VASQUEZ BUJAN, u štampi.

E. MORRICONE, »I medicamenti di origine animale ricavati dal mare nell'opera di Dioscoride«, *Pagine di Storia della medicina* 7 (1963), str. 24-28.

I. NIKOLAU, »Les bouillottes thérapeutiques de Paphos et leurs parallèles hors de Chypre«, *BCH* 113 (1989), str. 301-318.

G. ROCCA-SERRA, »La mer agent thérapeutique dans l'Antiquité classique«, *AIHS* 86-87 (1969), str. 17-44.

L. VILLARD et F. BLONDÉ, »À propos de deux vases (le trublion et l'oxybaphe): l'apport de la *Collection Hippocratique*«, *REG* 104 (1991), str. 204-231.

L. VILLARD, »Les vases dans la *Collection Hippocratique*: vocabulaire et usage«, *BCH* 116 (1992, 1), str. 73-96.

L. VILLARD et F. BLONDÉ, »Sur quelques vases présents dans la *Collection Hippocratique*: confrontation des données littéraires et archéologiques«, *BCH* 116 (1992, 1), str. 97-117.

Résumé

Ce texte examine d'abord le rôle de l'eau et tous les aspects et les formes de son utilisation dans le livre III du traité gynécologique *Maladies des femmes* de Soranos d'Éphèse. L'auteur passe ensuite à la doctrine de la secte méthodique et conclut que Soranos n'explique et ne justifie presque jamais l'utilisation de l'eau et applique, donc, sans explication théorique, les pratiques héritées des auteurs hippocratiques, dont il est, en général, peu admiratif.

Sadržaj sveske 28 (2/2003)

[Iz uredništva	5]
DIVNA STEVANOVIĆ Izučavanje antičkih medicinskih autora danas: susret klasične filologije i medicine	7
DIVNA STEVANOVIĆ Hipokrat i Galen na Sorboni	28
VERONIK BUDON-MIJO Galenska teorija o vidu: boje tela i boje tečnosti	32
DIVNA STEVANOVIĆ Adresa istorije medicine	45
DANIJELA GUREVIĆ Kuhinja ženskog tela: voda u III knjizi ginekološkog spisa Sorana iz Efesa	53
DIVNA STEVANOVIĆ Lijež, reč koja podseća na papirus	72
MARI-ELEN MARGAN Medicina u papirusima na grčkom jeziku nađenim u Egiptu	76
DIVNA STEVANOVIĆ Divlja vatra u nama: bolest kao agresija u <i>Hipokratskoj zbirci</i> i u srpskom folkloru	93
DIVNA STEVANOVIĆ Piti ili ne piti: Hipokrat, <i>O vrstama vazduha, vode i mesta</i>	101
DIVNA STEVANOVIĆ Šta je to u ljudskom biću: Celz, <i>Medicina</i> 4.1 i 8.1	121
Naučni skup »Mélanges, crases, tempéraments : La chimie du vivant dans la médecine et la biologie anciennes« (<i>Divna Stevanović</i>)	137